

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İSLAMÎ PERSPEKTİFİN GAYR-İ MÜSLİMLERE ETKİSİ*

Mustafa YİĞİTOĞLU*

Özet

Çalışmamız XI. yüzyılın ilk dönemlerinde küçük bir beylik iken Anadolu'ya yerleşerek dünyanın en büyük devleti haline gelen ve insanlığa hoşgörüyü sunan bir milleti ve onun müntesibi olduğu dinin perspektifini ele almaktadır. Osmanlıların kendi dinlerinden olmayan pek de azımsanamayacak nüfusa sahip olan gayr-i müslim topluluklara uyguladıkları hukuk ve hoşgörü, Osmanlı'nın çeşitli kıtalarda kolayca hissedilmesine ve bu topraklarda uzun süre kalmasına zemin hazırlayan bir etken olmuştur. Osmanlı Devleti'nin diğer milletlere karşı uyguladığı politikada günümüz modern demokrasi anlayışıyla örtüşen bir hassasiyetin olduğunu rahatlıkla görebilmekteyiz. Zira Osmanlı'daki bu idare biçimi olabildiğince sınırları zorlayacak şekilde tesis edilmiştir. Osmanlı'nın vücuda getirdiği bu yönetim biçimi daha çok İslam'ın sunmuş olduğu bakış açısından gelmektedir. Çünkü Osmanlı'nın hoşgörü anlayışının temelinde, inandıkları dinin bu unsurları bir davranış biçimi olarak emretmesi yatmaktadır. Bilindiği gibi İslam dininin bu hususta müntesiplerine getirdiği kaideler, din ve vicdan hürriyetini temel almaktadır ve zorbalıkla diğer dinden olan insanları kendi dinine inanması hususunda zorlamasını da asla tasvip etmemektedir. İslam'ın belirtmiş olduğu bu esaslar İslam Tarihi boyunca yönetimlerin en fazla önemsedikleri husus olmuştur. Osmanlı Türkleri sadece yönetim olarak değil halk nezdinde de bu İslami perspektifi benimsemiş ve kuruluşundan yıkılışına kadar halk ile devlet buna sadık kalmaya çalışmıştır. Bunun en önemli göstergesi ise Osmanlı'nın müslüman ve gayr-i müslim tebasıyla 600 yıllık hayatı hep birlikte yaşamış olmasıdır.

Anahtar Kelime: Osmanlı, İslam, Perspektif, Hoşgörü, Gayr-i Müslim

* Bu çalışma 2012 senesinde, Karabük Üniversitesi'nde tertip edilen, I. Uluslararası Osmanlı Dünyası: Esasi Biraradılıklar Konferansı'nda, sunduğum bildirinin genişletilerek makaleye çevrilmiş halidir.

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. mustafayigitoglu@karabuk.edu.tr

ISLAMIC PERSPECIVE' S EFFECT ON NON MUSLIMS IN THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

While they merely rule a tiny principality in the early 11th century, the Ottomans afterwards become governors of a great state whose land stretches over initially the Anatolian peninsula and Europe and later Asia and even North Africa. The Ottoman State had been advocating tolerance towards mankind by virtue of its unshakable relationship with Islam. The Ottomans had implemented such policies of law and tolerance against the non-Muslim communities with an unsubstantial population that their cultural effect had become noticeable in various continents. This very fact had enabled the Ottoman State to stay in the large and far lands over centuries. It is quite conceivable that the policies which the Ottomans had carried out towards other nations have a high sensibility in common with the idea of modern democracy. The said policies of the Ottoman state stemmed out of the Islamic point of view by which they had perceived the World. As it may sound to be a fact which is mentioned in numerous times, Islam relies upon the freedom of religion and conscience in terms of its rules which shape and direct the life of Muslims. In consequence of this fact, the Ottoman State had not forced the peoples of the lands that they had captured to be Muslim like themselves yet it had demonstrated a great tolerance to them to live their religion freely. This study deals with the perspective of the Ottoman state which accomplished peaceful co-existence of a great deal of nations which had different cultures and religions owing to the policies of law and tolerance that are derived from Islam.

Key words: Ottoman, Islam, Perspective, Tolerance, non-Muslim

Giriş

'Osmanlı İmparatorluğu'nda İslami Perspektifin Gayr-i Müslimlere Etkisi' adı ile ele aldığımız bu çalışma aslında geçmişten günümüze dek süren Osmanlı'nın kendi topraklarında yaşayan uluslara bakış açısını ifade etmektedir. İslam'ın doğuşundan günümüze kadar asırlardır devam eden süreçte İslami düşüncenin, gayr-i Müslimlere bakış açısını tespit etmek gibi geniş bir yelpaze karşımıza çıkmaktadır. Gayemiz, İslami düşüncenin Osmanlı idaresi altında yaşamış olan milletler üzerinde, birlikte yaşama hususunda ne tür tesiri olduğunu genel bir çerçeve ile göstermek, bu konuda bazı görüşleri tespit etmek, bu alanda gerçekleştirilen tutum ve davranışları örnekleriyle açıklamaktır. Şüphesiz böyle bir çalışmada, topyekûn İslam tarihinin her sahasındaki literatüründen faydalanılması gerekirken, burada, konunun ve sahasının iyi tespit edilmesi yönünden Osmanlı ile sınırlandırma durumunda kalınarak sadece ilgili hususlara yer verilmiştir. Öncelikle araştırmamızda İslam'ın diğer milletlere olan bakışına genel çerçeve ile de olsa değinilmiştir. Ayrıca Osmanlı'nın, kendi sahasında yaşayan gayr-i Müslim tebaaya karşı olan tutumuna, uygulanan politikalara yer verilmiştir. Şüphesiz böyle bir araştırma Osmanlı'nın hem Hıristiyan hem Yahudi hem de diğer din mensuplarına bağlı milletlere bakış açısını ortaya koymasına bakımından ilgi çekici olabilir.

Osmanlı, XI. yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren Anadolu'da küçük bir uç beyliği iken buradan dünyanın en büyük devletlerinden biri haline gelerek insanlığa hoşgörüyü sunan bir marka olmuştur. Bu özelliğini sonuna kadar muhafaza etmeye gayret sarf eden Osmanlı'da Türkler, Tatarlar, Macarlar, Sırlar, Karadağlılar, Bosnalılar, Arnavutlar, Romanyalılar, Bulgarlar, Yunanlılar, Gürcistanlılar,

Çerkezler, Abhazyalılar, Ermeniler, Araplar, Berberiler, Yahudiler ve diğer milletler yer almaktadır.¹

Osmanlı'nın bölgesinde küçük uç beyliği olarak herhangi bir önemi yokken dünya tarihinde hatırı sayılır bir niteliğe ulaşmasının sırrı da hiç şüphesiz isimlerini yukarıda zikrettiğimiz tebaasına karşı sergilediği İslami perspektifin gereksinimlerini en iyi şekilde uygulamaya çalışmasından kaynaklanmaktadır. İslam'ın sunduğu bu gereksinim, İslam tarihinde Müslüman devletlerin yönetimlerinin en fazla ehemmiyet verdikleri bir husus olagelmıştır. Osmanlı Devleti'nde de sadece yönetim olarak değil halk nezdinde de İslami hassasiyet devam ettirilerek kuruluşundan nihayetine kadar bu uygulamaya sadık kalınmaya çalışılmıştır. Bunun en önemli göstergesi bugün günümüzde var olan birçok kültürel ve çoğulcu yapıların Osmanlı kimliği altında erimeden benliklerini devam ettiriyor olmasıdır.

İslamî Perspektif

Osmanlı'nın oluşturduğu yapının içerisinde sultanın veya devlet erkânının alelade bir istemi söz konusu değildir. Bu yapının temelinde, İslam'ın diğer dinleri hoş görmesi vardır.²

İslam kendisine karşı tüm argümanları serbest bırakmış ve bütün insanlığı kendi dinlerini yaşamada hür akdetmiştir.³ İslam, sadece Hıristiyanlık ve Yahudilik dinlerine toleranslı davranmamış tüm dinlere hoşgörü çerçevesi içerisinde yaklaşmıştır. Bu husus Kur'an-ı

¹ Mehrdad Kia, *Daily Life in The Ottoman Empire*, (California: Greenwood Press, 2011), s.XIV.

² "Sizin dininiz size benim dinim bana." Bkz., Kur'an-ı Kerim, 106/6. Ayrıca bkz. "Allah'a, bize gönderilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakup'a ve torunlarına gönderilene, Musa ve İsa'ya verilene, Rableri tarafından peygamberlere verilene, onları birbirinden ayırt etmeyerek inandık, biz O'na teslim olanlarız" deyin." Kur'an-ı Kerim, 2/136.

³Suat Yıldırım, "Kiliseyi İslam ile Diyaloga Sevkeden Sebepler", *Asrımızda Hıristiyan-Müslüman Münasebetleri*, (İstanbul: İlmî Neşriyat Yayınları 2, 1993), ss. 17-45.

Kerim'de şu şekilde yer almaktadır: “ Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır.”⁴ (Resulüm!) Eğer Rabbin dileyseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?”⁵ Diğer bir ayette ise; “Allah dileyseydi hepinizi bir tek ümmet kılardı; fakat O, dilediğini de doğru yola iletir. Yaptıklarınızdan mutlaka sorumlu tutulacaksınız” belirtilir.⁶ Bu ayetlerin manasıyla beraber Kur'an-ı Kerim, bir dine sahip olmakla beraber vicdani hürriyetlere de sahip olmanın insanlığın temel hakkı olması gerektiğini vurgulamaktadır.⁷ Bu minval üzere Osmanlı Devleti'nde hâkim olan genel kanaat, sınırlar dâhilinde yaşayan tebaanın haklarının garanti altına alınması ve onların diğer vatandaşlar gibi bu toprakların bir parçası sayılmasıdır. Yani bu düşünce sayesinde Osmanlı'da Müslüman olsun veya olmasın herkes aynı sistem içerisinde yaşayabilmiştir.⁸

İslamî Perspektifin Yansımaları

Osmanlı fethettiği birçok bölgede hayatını sürdüren gayr-i Müslimlere İslam dinine girmeleri yönünde baskı uygulamamakla birlikte, onların din ve vicdan hürriyetlerini de koruma altına almıştır. Galata Cenevizlilerine ve Balkanlar'da ki ruhbanlara verilen amannameler, Osmanlı'da din ve vicdan hürriyetinin ve bu hakkın korunduğuna dair en açık örneklerdir.⁹

Osmanlı Devleti idaresinde yerinden yönetim, yani merkezden taşraya doğru bir yapı mevcuttu. Kurumsal olarak da cemaatlara doğru

⁴ Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi, Ayet 256.

⁵ Kur'an-ı Kerim, Yunus Sûresi, Ayet 99.

⁶ Kur'an-ı Kerim, Nahl Sûresi, Ayet 93.

⁷ M. S. Hatipoğlu, *Devlet ve Din*, (İstanbul: İslami Araştırmalar, 1993), s. 103.

⁸ Kemal Karpat, “Osmanlı'da Hoşgörünün Hukuki Temelleri”, *Osmanlı'da Hoşgörü Birlikte Yaşama Sanatı*, (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları 8, 2000), ss. 13- 14.

⁹ Osman Selim, “Osmanlı Dünyasında Gayr-i Müslimler” *Yeni Ümit Dergisi*. 2005, Sayı. 70 (Ekim-Kasım-Aralık), Yıl. 18.

uzanan bir koordine hâkimdi. Bu cemaatler kendi aralarında özerktiler ve geniş yetkilere sahiptiler. Bu nedenle Osmanlı topraklarındaki geniş yetkilere sahip cemaat liderleri hem dini hem de idari otoriteyi temsil etmekteydi. Hatta bu kişiler kendi devletlerinde bulunan mevcut yetkilerden daha fazlasını Osmanlı'da bulabiliyorlardı. Günümüz devlet sisteminde yer alan bazı belediye uygulamalarını bu cemaatler yürütmekteydi. Bütün bunlardan Osmanlı Devleti'nin siyasi iradesinde toplumu homojenleştirme gibi bir düşünce olmadığı sonucuna varılabilir ve bu devlet çoğulcu bir sistemin örnekleri arasında gösterilebilir.¹⁰ Osmanlı yönetiminin güçlü yapısı ve devletin dünya çapında söz sahibi olması kendi topraklarında yaşayan tebaaya karşı baskıcı bir durumu beraberinde getirebilirdi. Zira bu kudrete sahip Osmanlı kendi milletini oluşturmaya yönelik tek tip bir yapıya geçebilir, kültürler arası farklılıkları rahatça ortadan kaldırabilir, Türkleştirme ve İslamlaştırma faaliyeti yürütebilirdi. Fakat böyle bir yöntemle başvurduğu gibi farklılıkların yaşanması hususunda kolaylık göstermiştir. Osmanlı, son zamanlarında, milletlerin kendi devletlerini oluşturduğu dönemlerde kendi halkına yönelik asimilasyon yerine Müslim veya gayr-i müslim tüm milletlerini, Osmanlı kimliği altında toplamayı ve hep birlikte dostça yaşamayı arzulamıştır.

Osmanlı'nın kendi milletlerine uyguladığı bu politikanın en önemli göstergelerinden biri dönemin en zirve noktasını teşkil ettiği süreçte İstanbul'un fethedilmesi sonrasında Hıristiyan din adamlarının gelerek Fatih Sultan Mehmet Han'a 'İstanbul'u barış yoluyla fethetmiş gibi muamele et' talebinde bulunması akabinde Sultan'ın "Buyurdum ki, gayri memleketlerim gibi deryadan ve karadan bütün zimmiler sefer edeler, ticaret eyleyeler, kimse mani ve müzehher olmaya, onları

¹⁰ Bilal Eryılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Farklılık ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir Yaklaşım", *Osmanlı'da Hoşgörü Birlikte Yaşama Sanatı*, (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları 8, 2000), s. 56.

üşendirip rahatsız etmeye, gayriler gibi Müslümanlar gibi bende bunların üzerlerimde nazar-ı şerifimi beri eyleyemem; kiliseleri ellerinde ola.”¹¹ buyurmasıdır.

Ayrıca İslami perspektifin sunduğu ince hassasiyeti sergileyen diğer bir gösterge ise Fatih Sultan Mehmet Han'ın 4 Nisan 1478 senesinde, Bosna Ruhbanlarının dini hayatlarını huzur içerisinde devam ettirebilmeleri hakkında yayınladığı ve şuan Bosna-Hersek Fojnika Fransiskan Kilisesinin duvarında asılı bulunan, fermanıdır. Bu fermanla Fatih Sultan Mehmet Han kendisinden 325 yıl sonra ilan edilecek “İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi”ne öncülük yapmıştır. Din ve İnanç hürriyeti tanıyan ferman özetle şu şekildedir: “Ben ki, Sultan Mehmet Hanım... İhsan eyleyerek Bosna Rahiplerine buyurdum ki; Kiliselerinizde korkusuzca ibadet ve memleketimizde korkusuzca ikamet edin. Allah'a ve Peygamber'e, Kur'an-ı Kerim'e ve kuşandığım kılıcıma yemin olsun ki, canları, malları ve kiliseleri bana itaat ettikleri sürece güvencem altındadır.”¹²

Ayrıca II. Mahmut'un 1837 yılında Şumnu'da yaptığı bir konuşma Osmanlı Devleti idarecilerinin Osmanlı milletlerine karşı bakışlarını ve takındıkları hoşgörülü tavrı yansıtan güzide bir misaldir: “Siz Rumlar, siz Ermeniler ve Siz Yahudiler hepiniz Müslümanlar gibi Allah'ın kulu ve benim tebaamsınız. Dinleriniz başka başkadır. Fakat hepiniz devlet kanunlarının ve irade-i şahanemin himayesindesiniz. Size

¹¹ Ahmet Akgündüz, “Osmanlı Devleti'nde Barış ve Hoşgörünün Hukuki Temelleri”, *Osmanlı'da Hoşgörü Birlikte Yaşama Sanatı* (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları 8, 2000), s. 67.

¹² B.O.A., Düvel-i Ecnebiye Defteri 14/2-1

tarh edilen vergileri ödeyin. Bunların kullanılacakları maksatlar sizin emniyetiniz ve refahınız içindir.”¹³

Yukarıda zikrettiğimiz devletin önde gelenlerinin ifadelerinin temelinde Osmanlı Devleti'nin Müslüman bir devlet olup, hukuk sisteminin de İslam Hukuku'na dayanması yatmaktadır. Osmanlı'da belirlenen her düstur Kur'an ve Sünnet'e göre tezyin olunmaktaydı. Bu minval üzere Osmanlı milletleri arasında barış, adalet ve hoşgörünün sınırları İslam Hukuku hükümleri çerçevesinde yapılmaktaydı.¹⁴

Özel Uygulamalar

İslami hükümler doğrultusunda, devletin bekası için Müslim ve gayr-i Müslimlerden alınan bazı vergiler söz konusudur. Bunun için Müslüman olmayan halk tarafından oluşturulan şehrin Müslümanlarca fethi sonrası yapılan akit “zimmet akdi” ile o beldenin halklarının hakları garanti altına alınarak gayr-i Müslimlerin birçok konuda Müslümanlarla eşit statüye kavuşması sağlanırdı ve o şekilde de muamele görürlerdi. İslam hukukunun önemli bir kısmını oluşturan ve Hz. Peygamber tarafından uygulaması yapılan bu akde göre Müslüman yönetim vergi alırdı.¹⁵ Osmanlı'nın kendi milletlerinden olan gayr-i Müslimlerden almak durumunda olduğu bu vergi, hiç şüphesiz ki Müslümanlardan alınanlardan farklıdır. Bu alından vergilerin ilki ise “Cizye” dir. Bu verginin alınmasının sebebi devlet içerisinde aynı koşullardan faydalanmak ve benzer haklara sahip olmak, Osmanlı

¹³Osman Selim, “Osmanlı Dünyasında Gayr-i Müslimler” *Yeni Ümit Dergisi* 70, (2005). <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/osmanli-dunyasinda-gayri-muslimler> (10.08.2013)

¹⁴ Osmanlı'da Mecelle'nin oluşturulmasına kadar ki uygulanan şer-i hukuk o mezhep imamlarının yazdıkları kitaplardı. Daha sonrasında şer-i hukukta bir bütünlüğün sağlanması maksadı ile Mecelle yazılmıştır. Mecelle, 1869'da Cevdet Paşa'nın temsilciliğini yaptığı bir komisyonda 16 Kitap ve 1851 Madde olmak üzere hazırlanmış medeni bir kanundur. Bilgi için bkz. Mustafa Yiğitoğlu, “Kendi Öz Hukukumuzu Oluşturmak (Mecelle Örneği)” *Tarih Bilinci Dergisi* 15-16, (2010): 72-75.

¹⁵ Ali İhsan Karataş, “Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, (2006):268.

topraklarında bulunan gayr-i Müslim tebaayı korumak, onlara gelebilecek zararları bertaraf etmek ve askerlik hizmeti karşılığıdır.¹⁶ Müslümanların ödediği zekâta karşılık gelmektedir.¹⁷ Cizye, yabancı statüsündeki Müslüman olmayan erkek nüfustan alınan verginin adıdır. Din adamlarından, yetişkin olmayanlardan, iş göremez olanlardan vergi alınmazdı.¹⁸ Gerçekten İslam bu vergiyi koyarken, yukarıda belirtilen dengeyi sağlamaktan öte bir husus düşünmemektedir.

Gayr-i Müslim tebaadan alınan diğer bir vergi ise “Haraç”tır. İslam hukukuna göre haraç, arazi-i haraciyye ekip biçen vatandaşları ilgilendirmekle beraber, genellikle bu durumda bulunan gayr-i Müslimleri alakadar eden bir vergidir. Arazi vergisi olarak haraç, tarihin eski dönemlerinden beri bilinmektedir.¹⁹

Ayrıca İslami perspektifin verdiği bir başka bakış açısının getirdiği uygulama ise Osmanlı'da tek dil politikasının uygulanmamasıdır. Malum olduğu üzere Afrika'da yer alan birçok üçüncü dünya ülkelerine karşı Batı'nın uyguladığı dil politikası günümüzde hala geçerliliğini devam ettirmektedir. Osmanlı ile Batılı devletlerin yürüttüğü dil politikası konusunda kıyas yapıldığında beş yüz yılı aşkın varlığını sürdüren Osmanlı topraklarındaki tebaanın günümüzde hala kendi dilini konuşuyor olması ile Batılı devletlerin elli yıl gibi kısa süre kalması sonucunda bile o halkın kendi dilini konuşmaması Osmanlı ile Batılı devletler arasındaki farkı gösterir mahiyettedir. Buna ilaveten uygulanan bu politikada herhangi bir kimlik aracı da söz konusu değildir. Yani o dönemlerde başka

¹⁶ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, (İstanbul:Kayhan Yayınevi,1999), s. 429.

¹⁷ Ziya Kazıcı, s. 427.

¹⁸ Ahmet Tabakoğlu, “İktisat Sistemi”, *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, (İstanbul Yeni Şafak/İz Yayıncılık 1999), s. 186.

¹⁹ Ziya Kazıcı, s. 434.

toplumlarda milletleri ayırıcı bir hususiyet olarak görülen dil, Osmanlı'da dini hakların bir gereği olarak düşünölmüş ve milletleri ayırıştıran bir öge olarak da kullanılmamıştır.

Osmanlı'da ilk eğitimin dini hususiyet taşıması nedeniyle okullarda okuyan çocukların ait oldukları din veya mezhebin özellikleri doğrultusunda eğitim gördüğü bilinmektedir. Devlet tarafından kurulan ve ekserisinin Müslüman olduğı okullarda eğitimin dili Türkçe idi. Ortodoks Hıristiyanlar için eğitim dili Rum Ortodoks Kilisesi tarafından Rumca, Katolikliğe mensup kişilere eğitim dili ise İtalyanca verilmekteydi. Arnavutluk'ta Katolik misyonerlerce bazı okullarda ise Arnavutça eğitim verilmekteydi.²⁰ Arnavutlar tarafından milli bir alfabe oluşturulmaya çalışılması ve bunun bizzat padişah ve İstanbul'da kurulan Arnavut Cemiyet-i İlmiyesi tarafından desteklenmesi Osmanlı'nın kendi tebaasından olan milletlerin dil politikasını yansıtmaması bakımından önemli bir örnektir.²¹ Osmanlı'nın ilk dönemlerinde idarenin, eğitim-öğretim müesseselerinin oluşturulmasında gayr-i Müslim vatandaşlarını serbest bıraktığını ve hemen hemen her ibadethanenin yanında basit bir odanın okul şeklinde kullanıldığını ve eğitimin din adamlarınca yapıldığını görmekteyiz. Bu durumun Tanzimat dönemine dek aynı surette devam ettiğini bilmekteyiz.²²

Osmanlı'da XVI. asrın ikinci yarısına kadar özellikle XV. yüzyılda gayr-i Müslimlerin giyim-kuşam konusunda elimizde belge olmayışından ötürü herhangi bir kurala tabi olmadığı anlaşılmaktadır.

²⁰ Ali Arslan, "Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Osmanlı Yönetiminin Tavrı", *Balkanlardaki İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri*, Arnavutluk 4-7 Aralık 2003 içinde, (IRCICA, İstanbul 2006) s. 57.

²¹ Ali Arslan, s. 58.

²² Macit Kenanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Eğitimi Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12, (2008): 182. Ayrıca Osmanlı'da Gayrimüslimlerin eğitim-öğretim durumuyla ilgili geniş bilgi için bknz. Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2, (İstanbul: Türk Dil Kurumu 1977).

XVI. yüzyıldan itibaren Müslim ve gayr-i Müslim tebaa ile ilgili tedricen kanunlar çıkartıldığı gözlemlenmektedir. Gerçi yürürlüğe konulan kanunların azınlıkları ortaya çıkartarak asimile edilmeye çalışılması iddia edilse de bilakis bizzat kendilerinin yasalarla korunmuş olmasını da göz önünde bulundurursak bu asimilasyonun mümkün olmadığını gösterir.²³

Osmanlı, değişik din ve milliyete haiz bir toplum yapısına sahipti. Müslim veya gayr-i Müslim olsun kendi içerisinde mümkün olduğunca uyumlu bir portre çizmekteydi. Gayr-i Müslim halk genelde Müslüman mahallelerde meskûn değillerdi, fakat bu durum her zaman geçerli değildi; bu nedenle gayr-i Müslim tebaanın Müslim tebaa ile komşu oldukları da bir gerçektir. Müslümanlarla aynı mahallede oturan gayr-i Müslim halk, Müslümanların sahip olduğu haklara sahipti. Bunun en önemli göstergesi mahallede herhangi bir sıkıntı durumu yaşandığında her iki kesimin kadı karşısında eşit statüde görüldüğüdür.²⁴ Ayrıca Hasköy çarşısında görevli gece bekçilerinin Yahudi olması nedeniyle cumartesi günlerinde bu kişilerin yerine Müslüman bekçilerin görevlendirilmesi Osmanlı'da iskan eden gayr-i Müslim halka uyguladığı özel yaklaşımı göstermektedir.²⁵ Özellikle gayr-i Müslimlerin aralarında vukuu bulan herhangi bir uyuşmazlık karşısında kaldıklarında kendi cemaatleri içinde bu problemi çözebilmelerine karşın yoğun bir şekilde kadıya müracaat etmeleri

²³Mehmet İpşirli, "Osmanlı'da Mensubiyet ve Kıyafetler", *Osmanlı Devleti'nde din ve Vicdan Hürriyeti, İstanbul 2000* içinde (İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 2000) s.169

²⁴Hikmet Taşkömür, "Osmanlı Mahallesinde Beşeri Münasebetler", *Mesken ve Mesken Mimarimiz*, (Ensar Neşriyat, İstanbul, 1995) s. 46.

²⁵ Bununla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Tecrübesi: Hasköy Örneği", *Din ve Dünya Barışı Uluslararası Sempozyum Bildirileri, İstanbul 26-28 Nisan 2007* içinde (İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayım, İstanbul, 2008) s. 294.

Osmanlı'nın gayr-i Müslim halka serd ettiği davranışa bir teveccüh niteliği taşıyabilir ve bu durum hayli önemsenecek bir özelliktedir.²⁶

Osmanlı topraklarındaki mahallelerde inşa edilmiş gayr-i Müslim ibadethanelerinin tamiri hususunda XVI. yüzyılda Ebüssuûd Efendi'nin verdiği fetva ile XIX. yüzyılda bu mabetlerin onarılması için verilen şer'i fetvalar aynı niteliğe sahiptiler. II. Mahmut döneminde Balkanların karışıklık içerisinde bulunması, savaşların ve o bölgelerde eşkıyalık faaliyetlerinin getirdiği tahribatlar neticesinde gayr-i Müslim mabetlerinin tamiratında ki artış sebebiyle 1856 Islahat Fermanı sonrası bu yapıların restore edilmesinde farklı bir hukuk benimsenmiş olsa da; bu yerlerin bizzat onarımının devlet eliyle yapıldığı gözlemlenmektedir.²⁷ Bu ise zor şartlar altında bulunan Osmanlı'nın her koşulda Müslüman olmayan tebaasının ibadethanelerine verdiği önemi göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin uzun ömürlü olmasında, topraklarında yaşayan farklı dinden milletlere karşı takip ettiği özel uygulamaların katkısı büyüktür.²⁸ Herkesin bildiği gibi Batı'da yaşanan Yahudi katliamına karşı, Yahudilere kucak açarak onları iskân eden devlet Osmanlıydı. Zira İsa katilleri olarak nitelendirilen Yahudilerin kitle halinde sürülmeleri ya da cebren Hıristiyanlaştırılması gibi vakıalar Batı Hıristiyanlığında çok sık rastlanılan durumken Osmanlı dünyasında Yahudilere yönelik kitle katliamları, sürgünler, zorla İslamlaştırma gibi hadiseler²⁹ söz konusu bile değildi. Bilakis buradaki Yahudilerin

²⁶ Tahsin Özcan, s. 291.

²⁷ Kemal Beydilli, "Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir Kesit: II. Mahmut Döneminden Bir Kesit", *Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti*, (İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2000) s.256.

²⁸ Balkanlardaki Osmanlı uygulaması özellikle de Bosna Hersek için bkz. Murat Akgündüz, "Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna Hersek", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18,(2003): 111-130.

²⁹ Bülent Şenay, "Yahudi Hıristiyan İlişkileri Tarihi ve Anti Semitizm-Oryantalizm İlişkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı, 2, (2002): 121.

koruma altına alınması³⁰ ülkedeki gayr-i Müslim tebaaya hoşgörünün ve kudretli idareye tabi olmanın farkındalığını yaşatmıştır. Buna benzer hadiseler Osmanlı'nın prestijini kuvvetlendirerek halk nazarında saygınlığını artırmıştır. Öyle ki yüzyıllardır Batı'da çeşitli yorumlar ve tasvirlerle yansıtılmaya çalışılan olumsuz Osmanlı-Türk imajı³¹ o dönemde içinden çıkılmaz karmaşık bir etki bırakıyor, Batı'nın bir Osmanlı portresini çizmesini zorlaştırıyordu. Buna rağmen Osmanlı'ya şahit olan dönemin şahsiyetleri sultanı kendi ortamında gördüğünde ve onun askerini tanıdığına, kendi düşünceleri ile tezata düşerek şaşkınlıklarını gizleyemiyorlardı. Sultanı yakından tanıyanlar adaletini ve halkına verdiği önemini övmekten de geri durmuyor ve kaleme aldıkları raporlarda da bunu belgeliyorlardı.³² Bir gayr-i Müslim olarak yabancıların bu hususiyetleri algılamasına olanak sağlayan, sahip olduğu düşüncelerin değişmesine neden olan unsur ise yine Osmanlı'nın sahip olduğu kendi milletlerine karşı sergilediği İslami perspektiftir.

Osmanlı'nın kendi halkına yaklaşımındaki muameleyi İstanbul'un fethinin öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmamız mümkündür. Fetih öncesi gayr-i Müslim tebaaya uygulanan politika İslam Hukukuna göre düzenlenmekteydi. Fetih sonrasında ise öncekinden farklı olarak "millet sistemi" oluşturulmuştur. Bu sisteme göre zımmiler din ve mezhep esasına göre Rum, Ermeni ve Yahudiler olarak sınıflandırılmışlardır. İlerleyen zamanlarda ise Katolik ve

³⁰ Yahudilerin Osmanlı'da koruma altına alınmaları Hıristiyanlarca "İki ayrı Hıristiyan olmayan milletin kendi içlerinde ittifak kurduklarına, hatta o dönemin Yahudilerinin o memleketlerde İslam'ın beşinci kolu olduğuna inanılmaktaydı). Bknz. A. & H. Cutler, *Medieval Roots of Anti-Semitism*, (Ind: Notre Dame 1986), s.2.

³¹ Batı'nın Müslümanlara bakış açısı için bknz. Mustafa, Yiğitoğlu, "Sarcastic view of Islam in Western Christianity", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 5, Issue 8, (2012): 1359-1369.

³² Özlem Kumrular, "İslam'ın Kılıcı-Hıristiyanlığın Kalkanı: XVI. Yüzyıla Avrupa'da Türk, Müslüman ve Hz. Muhammed İmgesi", *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yy. Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa*, (TDV, İstanbul, 2010) s. 105.

Protestanlar da bu sınıflandırmanın içerisine dahil edilmişlerdir. Bu sınıflandırmalar neticesinde başlarında bulunan yetkili liderler ile Osmanlı yönetimi arasındaki hukuki ilişki daha da sistemli hale getirilmiştir. Gerçi bu yeni sistem ile İslam'ın getirmiş olduğu zımmilere bakış açısında herhangi bir değişiklik de olmuş değildir.³³

Sonuç

XI. yüzyılın ilk dönemlerinde sadece ufak bir uç beyliği durumundayken, dünyanın en azametli devleti olan ve inkârı her kesimce de mümkün olmayan düstura sahip bir milletin ve onun sahip olduğu dinin perspektifini inceledik. Hiç şüphesiz Osmanlı, halkından olan gayr-i Müslimlere tanıdığı din ve vicdan hürriyeti bakımından kendi dönemindekiler arasında en hassas, en dikkatli olan devletlerden bir tanesidir. Zira Osmanlı nüfusunun çoğunluğunu gayr-i Müslim milletler teşkil etmekteydi. Buna rağmen Osmanlı'nın uyguladığı hukuk ve hoşgörü çeşitli kıtalarda kolayca hissedilebilmiş ve böylelikle de bu topraklarda uzun süre kalmasına zemin hazırlayan bir etken olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin hem Müslüman hem de diğer dine müntesip milletlere karşı uyguladığı politikada günümüz modern demokrasi anlayışıyla örtüşen bir hassasiyet söz konusudur. Çünkü Osmanlı'daki bu idare biçimi olabildiğince sınırları zorlayacak şekilde tesis edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde zimmiler, bazı durumlar ile aile hukukuyla ilgili sorunlarını kendi din adamlarının gözetiminde çözüme kavuşturabiliyor, çocuklarının eğitim öğretimlerini de yine kendi dinlerinin gerektirdiği yöntemle yapabiliyor, bunun yanında kendi anadillerini de özgür bir şekilde öğrenebiliyorlardı. Çeşitli mahallelerde meskûn bulunan gayr-i Müslimler, komşu buldukları Müslüman Türkler ile eşit muamele görüyordu. Aynı zamanda ibadetlerini ifa edebilmek için mabetlerine rahatça gidebiliyor ve ibadethanelerin

³³ Ali İhsan Karataş, s. 268.

onarımını da devletin eliyle kolaylıkla yapabiliyorlardı. Gayr-i Müslimlerin bütün bu konulardaki hakları bizzat Osmanlı Devleti'nin koruması altındaydı. Zaman zaman yaşanan bireysel aksaklıklar ise idareciler tarafından giderilmeye çalışılmaktaydı.

Osmanlı tarafından vücuda getirilen bütün bu yönetim biçimi daha çok İslam'ın sunmuş olduğu bakış açısından kaynaklanmaktadır. Zira Osmanlı'nın bütün anlayışının temelinde, inandıkları dinin yukarıda zikrettiğimiz bu unsurları bir davranış biçimi olarak emretmesi yatmaktadır. İslam'ın belirtmiş olduğu bu esaslar İslam Tarihi boyunca yönetimlerin en fazla hassasiyet duydukları bir husus olmuştur. Belirttiğimiz durum sadece Osmanlı idaresince değil Müslüman Osmanlı halkı nezdinde de kabul görmüş bir kıstastır. Bu nedenle de İslami perspektifi benimseyen halk ve devlet erkânı buna sadık kalmaya gayret etmiştir. Nitekim bunun en önemli göstergesi ise Osmanlı'nın her çeşitliliğiyle 600 yıllık hayatı esenlikle sürdürmüş olmasıdır.

KAYNAKÇA:

Akgündüz, Ahmet, “Osmanlı Devleti'nde Barış ve Hoşgörünün Hukuki Temelleri”, *Osmanlı'da Hoşgörü Birlikte Yaşama Sanatı* (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları 8, 2000), s. 63-76.

Akgündüz, Murat, “Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna Hersek”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18,(2003): 111 -130.

Arslan, Ali, “Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Osmanlı Yönetiminin Tavrı”, *Balkanlardaki İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri, Arnavutluk 4-7 Aralık 2003* içinde, IRCICA, İstanbul 2006, s. 55-69.

B.O.A., Düvel-i Ecnebiye Defteri 14/2-1

Beydilli, Kemal, “Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir Kesit: II. Mahmut Döneminden Bir Kesit”, *Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2000, s.255-266.

Cutler, A. & H., *Medieval Roots of Anti-Semitism*, Ind: Notre Dame,1986.

Eryılmaz, Bilal, “Osmanlı Devleti'nde Farklılık ve Hoşgörüye Kavramsal Bir Yaklaşım”, *Osmanlı'da Hoşgörü Birlikte Yaşama Sanatı*, (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları 8, 2000), s. 55-62.

Ergin, Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2, İstanbul: Türk Dil Kurumu, 1977.

Hatipoğlu, M. S., *Devlet ve Din*, İstanbul: İslami Araştırmalar, 1993.

İpşirli, Mehmet, “Osmanlı'da Mensubiyet ve Kıyafetler”, *Osmanlı Devleti'nde din ve Vicdan Hürriyeti*, İstanbul 2000 içinde, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 2000, s.161-169.

Ali İhsan Karataş, “Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, (2006):267-287.

Karpat, Kemal, “Osmanlı'da Hoşgörünün Hukuki Temelleri”, *Osmanlı'da Hoşgörü Birlikte Yaşama Sanatı* , İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları 8, 2000, ss. 11- 18.

Kazıcı, Ziya, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1999.

Kenanoğlu, Macit, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayri müslimlerin Eğitimi Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12, (2008): 181-2005.

Kia Mehrdad, *Daily Life in The Ottoman Empire*, California: Greenwood Press, 2011.

Kumrular, Özlem, "İslam'ın Kılıcı-Hıristiyanlığın Kalkanı: XVI. Yüzyıla Avrupa'da Türk, Müslüman ve Hz. Muhammed İngesi", *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yy. Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa*, TDV İstanbul, 2010, s. 91-131.

Kur'an-ı Kerim,

Özcan, Tahsin, "Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Tecrübesi: Hasköy Örneği", *Din ve Dünya Barışı Uluslararası Sempozyum Bildirileri, İstanbul 26-28 Nisan 2007* içinde İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayım, İstanbul, 2008, s. 289-312.

Selim, Osman, "Osmanlı Dünyasında Gayr-i Müslimler" *Yeni Ümit Dergisi* 70, (2005).
<http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/osmanli-dunyasinda-gayri-muslimler> (10.08.2013)

Şenay, Bülent, "Yahudi Hıristiyan İlişkileri Tarihi ve Anti Semitizm-Oryantalizm İlişkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 11, Sayı 2*, (2002):117-146.

Taşkömür, Hikmet, "Osmanlı Mahallesinde Beşeri Münasebetler", *Mesken ve Mesken Mimarimiz*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1995, s.43- 48.

Tabakoğlu, Ahmet, "İktisat Sistemi", *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, İstanbul Yeni Şafak/İz Yayıncılık 1999, s. 159-242.

Suat Yıldırım, "Kiliseyi İslam ile Diyaloga Sevkeden Sebepler", *Asrımızda Hıristiyan-Müslüman Münasebetleri*, İstanbul: İlmî Neşriyat Yayınları 2, 1993, ss. 17-45.

Yiğitoğlu, Mustafa, "Kendi Öz Hukukumuzu Oluşturmak (Mecelle Örneği)" *Tarih Bilinci Dergisi* 15-16, (2010): 72-75.

Yiğitoğlu, Mustafa, "Sarcastic view of Islam in Western Christianity", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 5, Issue 8, (2012): 1359-1369.

Künye:

Yiğitoğlu, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslamî Perspektifin Gayr-i Müslimlere Etkisi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4, (2013):21-38.